

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

У підготовленій статті розглядаються проблеми формування полікультурності в учнів засобами шкільних курсів географії. Географія належить до шкільних предметів, знання яких є незамінними у розвитку молодшої особистості. Знання географії дає можливість інтегрувати в цілісну систему знання про природу Землі та суспільний розвиток у полікультурному середовищі. Полікультурна компетентність учнів сприяє формуванню їх готовності до інтеграційних процесів, що відбуваються у світі.

Ключові слова: *полікультурність, особистість, шкільні курси географії, знання, компетентності.*

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний розвиток людської цивілізації відбувається на фоні політичних і соціальних перетворень, які з новою силою привертають увагу людства до полікультурних і соціокультурних проблем, що найбільше притаманні етнічним та міжетнічним групам різних регіонів Землі. Поширення міжкультурних взаємозв'язків між народами, глобалізація, інтеграція соціально-економічного простору відбуваються на фоні розпаду багатонаціональних держав, посилення соціокультурної й етнокультурної своєрідності, загострення національних та етнічних конфліктів у різних регіонах світу. Навіть сучасні події у нашій країні є результатом такого розвитку.

Географія належить до шкільних предметів, знання яких є незамінними у розвитку молодшої особистості. Зміст чинних шкільних курсів географії спроможний створити основу для формування полікультурності учнів, адже, вивчаючи географію конкретної території, вчитель може безпосередньо впливати на розвиток особистості школяра через толерантне ставлення до географічного середовища, об'єктивного ставлення до діючих політичних та

економічних систем, інших людей і цивілізацій. І цей об'єктивний процес сьогодні спостерігається в освітніх системах різних країн.

Аналіз останніх досліджень. Національна педагогічна наука має значні напрацювання у розкритті проблеми формування полікультурності учнів. Шкільні дисципліни (географія, історія, література, правознавство, економіка, філософія та інші суспільні дисципліни) стверджують, що сучасні міжнародні відносини наша держава активно розвиває у напрямку дружніх стосунків з іншими країнами та поступово інтегрує в європейське та світове середовище. Саме тому постійно посилюються вимоги до формування умінь, навичок, поведінки, ставлення кожної особистості до природи і людей, її особистісні якості, компетентності, що спрямовані на дієву позицію.

Важливу роль у формуванні готовності до інтеграційних процесів відіграє полікультурна компетентність молодого покоління, яка в наш час, стає досить важливою та необхідною.

Полікультурність була і залишається об'єктом досліджень багатьох українських та зарубіжних науковців: С.Гончаренка, В. Кузьменка, Н.Ничкало, О.Савченко, С. Сисоєвої, О.Сухомлинської, Н.Чернухи, Є.Чорного, Н.Якси, М.Ярмаченка та ін. Теоретичні засади розвитку полікультурності досліджують вітчизняні вчені-філософи В. Андрущенко, А. Губерський, І. Зязюн, В. Ігнатов, В. Кремінь, М. Михальченко, В. Огнев'юк, Б. Попов, М. Степико та ін. Вагомий внесок у розвиток теорії виховання полікультурності зробили такі вітчизняні вчені в галузі педагогіки та психології, як Г. Балл, І. Бех, О. Вишневський, Л. Волик, Л. Гончаренко, Б. Євтух, О. Савицька, Л. Співак, В. Струманський, В. Сухомлинський та інші. Методико-педагогічні аспекти полікультурної компетентності майбутніх вчителів розкривають у своїх дослідженнях С. Бондирева, Л. Волик, Л. Гончаренко, Л.Паламарчук, Л. Хоружа, Н. Чернуха та інші.

Про значення полікультурного виховання учнів підкреслюють в своїх працях як зарубіжні, так і вітчизняні географи та методисти, що досліджують проблеми шкільної географії. Серед них : Л. Алаєв, Л. Анучин, М. Багров, М.

Баранський, А. Даринський, І. Душина, Ф. Заставний, Л.Зеленська, В. Корнєєв, Л. Круглик, О. Лобжанідзе, В. Максаковський, Я.Олійник, М. Пістун, Т. Понурова, А. Сиротенко, О. Топузов, О. Топчієв, О.Шаблій, П. Шищенко, Б. Яценко та інші.

Серед основних реалій, що характеризують полікультурне суспільство, як вважає відомий європейський політолог А. Перотті, можна виокремити : множинність внесків інших культур та цивілізацій до конкретної культури; подрібнення та глобалізацію культури, яка відзначається, зокрема, новими технологіями інформаційних та комунікаційних мас-медіа; мовний та етнокультурний плюралізм як наслідок формування держав-націй у Європі; регіональний плюралізм (регіони як історичні, культурні, географічні або економічні цінності); культурний плюралізм, що є наслідком змішування народностей у результаті остаточного осідання останнім часом мігрантів з економічних та політичних причин, пов'язаними з історією колонізації та деколонізації; плюралізм внесків інших культур і цивілізацій до національної спадщини різних європейських країн (мова, економіка, історія, наука, філософія й література, музика, повсякденне життя тощо) [7, 32].

Почасти поняття полікультурності пов'язують з категорією культурного плюралізму. Ідея культурного плюралізму виникала в багатьох філософських течіях віддавна. Так, у роботах Б. Спінози, Б. Паскаля, Т. Гоббса, М. Вебера, О. Камю, А. Тойнбі та ін. ці ідеї розвиваються в контексті твердження, що в основі світу та його "самості" («окремішності») лежать численні самостійні, незалежні духовні сутності. Натомість сама категорія культурного плюралізму в науці була пов'язана з вивченням колоніального розвитку Південно-Східної Азії на засадах співіснування груп населення, що мали різне соціокультурне походження.

Мета та завдання статті полягають у проведенні аналізу та узагальненні вивчення процесу формування полікультурності учнів у вітчизняних навчальних закладах засобами шкільних курсів географії. Наш багаторічний досвід педагогічної, викладацької та методичної роботи дає можливість

зробити висновок, що заявлена нами проблема є актуальною не лише в теоретичному, а й у практичному аспекті. Наші дослідження послугують у підготовці методичних рекомендацій, розробці лекцій та допоможуть в організації і проведенні науково-дослідницької роботи з майбутніми педагогами.

Виклад основного матеріалу. Міжкультурне співіснування громадян є найважливішим у демократичному суспільстві, оскільки впливає на всі сфери суспільного, економічного і політичного життя та порозуміння в соціумі. Існування такого розуміння є обов'язковою умовою для успішної співпраці між партнерами всіх рівнів, взаємодії особистостей, різного роду установ, або й цілих країн. Країни Європи вже кілька десятків років працюють над проблемою побудови європейського регіону та й світу всього таким, які б збагатилися б від власної різноманітності, а громадяни проживали б у гармонії, поважали б права один одного. Світова педагогічна думка активно розробляє загальну стратегію полікультурного виховання. У доповіді Міжнародної комісії з освіти ЮНЕСКО в 1997 р . було проголошено, що виховання і навчання мають сприяти тому, щоб з одного боку, людина усвідомила свої корені і тим самим могла б визначити місце, яке вона займає у сучасному світі, а з іншого - прищепити їй повагу до інших культур. У документі наголошено двоєдине завдання: освоєння підростаючим поколінням культурних скарбів власного народу і виховання шанобливого ставлення до культурних цінностей інших національностей. Освіта та виховання прагнуть відповісти на виклики суспільства, де відбувається збагачення й розвиток культурного різноманіття великих і малих етносів.

Толерантність, взаємоповага, взаєморозуміння між різними народами світу, їхня культурна співпраця і співробітництво є стрижнем та гарантією справедливості й демократії, умовою запобігання насильства та воєн. Тому зростає роль педагога, його професійної компетентності в процесі формування молоді особистості громадянина українського соціуму та рис його національної свідомості як носія національної культури і громадянина Європи і

світу. Перед сучасною освітою постало важливе завдання інтеграції молоді людини у національну та світову культуру, адаптації її в полікультурному, поліетнічному, поліконфесійному середовищі. Сучасні міжнародні відносини наша держава активно розвиває у напрямку дружніх стосунків з іншими країнами та інтеграції в європейське і світове середовище, тому постійно посилюються вимоги до знань, умінь, навичок і особистісних якостей кожної людини сучасного соціуму.

Сама ж Україна належить до держав з полікультурним середовищем, яке формувалося на її теренах протягом багатьох століть. Одне покоління залишало після себе культурні традиції, наступне - удосконалювало їх, передавало новому. І це все відбувалося в умовах співжиття та співіснування різних етносів та етнографічних груп.

Ідеальним варіантом сучасної педагогіки національної школи була б інтеграція класичної педагогічної науки, передової та перспективної практики навчання і виховання молоді, етнопедагогіки та полікультурної педагогіки. Основу полікультурної держави, якою є і наша країна, складають люди різних національностей. Така держава відрізняється від монокультурної відсутністю єдиної норми правил та стереотипів поведінки. Тому головною передумовою розвитку сучасного суспільства залишається шлях передання матеріальних і культурних (духовних) надбань попередніх поколінь наступним.

Наш час обумовлюється загостренням протиріч соціально-економічного, морального та культурного характеру, тому й зумовлює проведення підготовки молодого покоління до життя в багатонаціональному соціумі у рамках системного підходу і формування полікультурної компетентності. Молодь мусить бути готова до того, що демократизація суспільства веде до певного зіткнення традиційних поглядів людей та нового світогляду, у той час, коли у людей різного рівня культури, моралі, освіченості виникають суперечності та неадекватне сприйняття змін у соціумі. Найбільш гостра нетерпимість людей проявляється у міжнаціональній та міжконфесійній сферах. Будь які прояви

нетерпимості обумовлюються низьким рівнем моральної свідомості та полікультурної компетентності.

У свій час І.Огієнко зауважував: «Світ Божий – великий і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ – окреме закінчене ціле. І в тому краса всесвіту, що народи зберігають свою окремішність, як на пишній луці кожна окрема квітка має окремий колір і запах» [3, 11].

Це створює умови засвоєння учнями основних цінностей і особливостей культури (матеріальної, духовної, нормативної) народів світу, як цінної, унікальної складової загальнолюдської культури. Крім того це вимагає виробляти вміння спостерігати, аналізувати, синтезувати, ставити і вирішувати полікультурні завдання, впроваджувати правила співжиття у полікультурному середовищі. На уроках географії є постійна можливість підкреслювати учням, що у нашому глобалізованому світі ми всі нині стаємо учасниками перетворень у суспільстві, від нас залежить якість цих перетворень і змін, а без толерантності це зробити неможливо. Тому необхідно всім розуміти і усвідомити, що толерантність - це здатність індивіда без заперечень і протидії сприймати відмінні від його особистої думки, способу життя, характеру поведінки і якості особливості інших індивідів. Це домінанта відмови від агресії [1, 35]. Разом з тим, порозуміння, повага, взаєморозуміння між різними народами, їх культурна співпраця та партнерство є міцним підґрунтям і засадничою гарантією на справедливість, розвиток демократичних відносин, головною засторогою від насилля та воєн. Тому перед педагогічними колективами навчальних закладів нашої країни зростає необхідність формування особистості сучасного громадянина вітчизняного соціуму, як носія національної культури, національної свідомості та одночасно громадянина Європи та світу.

Географія належить до шкільних предметів, знання яких є незамінними у розвитку молодого особистості. Дослідження філософів та соціологів указують на те, що географічна інформація в сучасному суспільстві вже не тільки присутня і пронизує собою всю інформаційну сферу людства, а й поступово

стає її основою, фундаментом. Особлива увага сьогодні приділяється соціокультурній та полікультурній складовій змісту географії, яка «оздоблює», «декорує», притягує увагу людей до такої інформації. Сьогодні людина мусить під іншим кутом зору дивитися на свою діяльність на планеті, планувати близькі та віддалені наслідки своїх рішень, приймати рішення в інтересах усього людства. І ми переконані, що саме шкільні курси географії спроможні формувати світоглядне розуміння природного середовища Землі, в якому проходить життя людини. Навчальний матеріал сучасних шкільних курсів географії має вплив, що спрямований на формування культури в учнів, їх просторового уявлення про світ, розвиток умінь усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних, геоекологічних подіях у державі та світі. Набуваючи нові знання, учень формує рівень своєї полікультурності.

Відомий російський вчений-географ В. Максаковський у своїй роботі «Географічна культура» підкреслює про те, що етнографічні сюжети (нариси про життя етносів та народів) мають величезний вплив на рівень соціальної культури [2].

У процесі вивчення географії вчителі формують в учнів і їх політичну культуру. Знання про типи держав, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему учні отримують на уроках географії. Їм відома інформація також про лояльне й водночас вимогливе ставлення громадян до держави, її установ, органів влади, здатність брати активну участь в ухваленні політичних рішень. Адже культура міжетнічних відносин передбачає поважне ставлення дітей та учнівської молоді до прав людини; сформованість інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їхніх цінностей, традицій, мови, вірувань; вміння гармонізувати свої інтереси з етнічними та релігійними групами заради громадянської злагоди. Особливо пронизані цими ідеями курси « Загальної географії» (6 клас), « Географії материків та океанів» (7 клас), «Економічна та соціальна географія світу» (10 клас). Саме на уроках географії учні дізнаються, що сучасне людство налічує тисячі народів, майже 200 держав,

понад 7 млрд. жителів. Серед всієї маси людей немає двох однакових осіб. Кожен має свої особливості. Крім індивідуальних відмінностей, виділяють також групові: сімейні, статеві, вікові, професійні, національні і т. ін. Будь-яка нація, соціальна група сприймає із системи загальнокультурних людських цінностей тільки те, що відповідає духовному настрою їхнього рівневі розвитку, рівню розвитку можливостей. Регіональні та національні культури стають взаємопов'язаними. Вони впливають один на одного, посилюється взаємозв'язок різних країн і народів. Крім того, з'являється потужна тенденція до збереження власної ідентичності національної культури.

Перші знання про полікультурний світ на уроках географії шестикласники одержують під час вивчення теми «Планета людей». Тут вони ознайомлюються про географію найчисленніших народів світу, знаходять на карті найбільші держави світу, райони найбільшої густоти населення, порівнюють людські раси за зовнішніми ознаками, позначають на контурній карті кордони держав світу, назви їх столиць, характеризують види господарської діяльності різних народів, оцінюють вплив людини на природу тощо. Вчителю необхідно підкреслити про те, що природні здібності людини, її розум, уміння господарювати не залежать від того, до якої раси вона належить. Шестикласники можуть гордитися нашим земляком, мандрівником, ученим-природознавцем, відомим етнографом і дослідником, українцем за походженням М. Миклухо-Маклаєм. Досліджуючи життя корінних жителів Австралії та Океанії, вчений першим реалізував принцип полікультурності. Він довів рівність людських рас, пропагував толерантність, порозуміння, повагу, милосердя і рівність серед народів планети. Його внесок у вивчення етнографії, культури та географії Австралії має світове значення.

Семикласники збагачують свою полікультурну компетентність за рахунок подальшого вивчення географії через природу материків та частин світу, ознайомлення зі світом, з життям та веденням господарства окремих країн, культурою регіонів, звичаїв, традицій, релігіями народів світу. Велику увагу

приділяється географії міжнародних зв'язків України з іншими державами світу, участь нашої країни у Міжнародних організаціях, асоціаціях, проектах.

Під час вивчення курсу «Географія України» восьмикласники та дев'ятикласники формують свої полікультурні знання на навчальному матеріалі про народи, що населяють Україну. Знання про свою Батьківщину, про її народ дають змогу формувати в учнів систему політичних знань, наукові відомості про політичну думку в Україні, про діяльність українських державотворців, про шляхи розвитку економіки країни, підвищення добробуту її народу. Регіональний аспект, етнографічні землі, краї, різноманітні природні умови, специфіка і особливості кожної області базуються на засвоєнні учнями історичних, соціально-економічних, духовно-культурних, сімейно-родинних традицій населення, участь наших земляків у сучасних подіях в Україні. Учнівська молодь має знати героїв, котрими уславлена рідна земля, життя і діяльність славетних діячів історії, науки і культури, які гідні наслідування прийдешніми поколіннями.

Полікультурні знання десятикласників значно поглиблюються і розширюються під час вивчення різних держав, народів та етносів, які проживають на планеті. У змісті навчального матеріалу курсу «Економічна та соціальна географія світу» розміщено інформацію про різні суспільства, громади, різноманітні культури, релігії та віросповідання, їх політичне становище, спосіб життя та охорону природи тощо. Старшокласникам розкриваються шляхи міжнародних відносин, посилення міжкультурного обміну, комунікативності між народами, поваги етнічних прав та норм поведінки, довіри та поваги, толерантності, ролі індивідуальної ініціативи та творчості, відкритості перед майбутнім. Сьогодні інтерес людей на зближення зростає адже термін «полікультурність» за своєю суттю це стверджує [6,55].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Формування світогляду школярів під час вивчення географії відбувається через набуття знань про світ, природу, соціум, людину, її життєдіяльність. Географія є одним із основних шкільних предметів, що має світоглядну спрямованість. Географія

має можливість інтегрувати в цілісну систему знання про природу і суспільний розвиток. І в майбутньому шкільні курси географії будуть розвивати пізнавальну сторону самопізнання школярів, сприятимуть формуванню ідеалів, ціннісних орієнтацій, самооцінки.

«Полікультурність» — це принцип функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот з притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з широкою кроскультурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визначення спільної загальнодержавної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму. Здатність людини розвиватися на мультикультурній основі, засвоювати нові культурні цінності стає дедалі більш соціально значущою. Це один із ефективних механізмів соціокультурної динаміки, власне процесу культуротворчості включає толерантність, повагу до інших поглядів, культур, релігій, уміння спілкуватися й адаптуватися в полікультурному середовищі. Полікультурність є засобом збереження та розвитку етнічних культур, можливістю до використання цінностей кожного народу у практиці виховання та навчання, вирішення актуальних проблем педагогіки. Формування полікультурної компетентності учнів йде через полікультурну грамотність. За вимогами часу інтерес до полікультурності як педагогічної проблеми зростає.

Використані джерела

1. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Андрущенко В., Губерський А., Михальченко М. – К.: Знання України, 2002 – 580 с.
2. Максаковский В.П. Географическая культура: Учеб. Пособие для студентов вузов, обуч. По геогр.. спец. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1998. – 414с.

3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українськiм народнiм унiверситетi / І.Огієнко. – К. : Вид-во Книгарнi Є. Череповського, 1918. – 272 с.
4. Паламарчук Л.Б. Етнокультурологічна компетентність учителя географії / Л.Б.Паламарчук // Рідна школа. Щомісячний науково-педагогічний журнал. №5-6,2009.- С.21-24.
5. Паламарчук Л.Б. Формування полікультурної компетентності в процесі підготовки майбутнього педагога // Акмеологія в Україні : теорія і практика : збірник наукових праць / редкол. Огнев'юк В.О. та ін. – К., 2013. – № 24 . – С. 49 – 54.
6. Паламарчук Л.Б. Соціокультурні знання – основа полікультурності учасників / Л.Б. Паламарчук // «Оралдын ғылым жаршысы» («Уральский научный вестник»). Научно-теоретический и практический журнал. - № 9 (57), 2013.- С.51 – 56.
7. Перотті А. Виступ на захист полікультурності / А. Перотті. – Париж : Видавництво Ради Європи, 1994. – 127 с.

Literature

1. Andrushchenko V. Culture. Ideology. Personality: Metodological-ideological analysis / Andrushchenko V., Hubers'kyu A., Mykhal'chenko M. – К.: Znannya Ukrayiny, 2002 – 580 p.
2. Maksakovskyy V.P. Geographical culture: Ucheb. Posobye dlya studentov vuzov, obuch. Po heohr.. spets. – М.: Humanyt. yzd. Tsentr VLADOS, 1998. – 414p.
3. Ohiyenko I. Ukrainian culture. Short history of Ukrainian folk cultural life. The course taught in the Ukrainian public University / I.Ohiyenko. – К. : Vyd-vo Knyharni Ye. Cherepovs'koho, 1918. – 272 p.
4. Palamarchuk L.B. Ethno-cultural competention of Geography teacher / L.B.Palamarchuk // Ridna shkola. Shchomisyachnyy naukovopedahohichnyy zhurnal. #5-6,2009.- p.21-24.

5. Palamarchuk L.B. Multicultural competention formation in future teachers preparation // Akmeolohiya v Ukrayini : teoriya i praktyka : zbirnyk naukovykh prats' / redkol. Ohnev"yuk V.O. ta in. – K., 2013. – # 24 . – p. 49 – 54.
6. Palamarchuk L.B. Socio-cultural knowledge – basis of students' multiculturalism / L.B. Palamarchuk // «Огальдын Һылым zharshысы» («Ural'skyu nauchnyy vestnyk»). Nauchno-teoretycheskyu y praktycheskyu zhurnal. - # 9 (57), 2013.- p.51 – 56.
7. Perotti A. Speech in defense of multiculturalism / A. Perotti. – Paryzh : Vydavnytstvo Rady Yevropy, 1994. – 127 p.

Palamarchuk L. B. **Прізвище ініціали (англ.)**

PROBLEMS OF MULTICULTURAL FORMATION OF STUDENTS IN GEOGRAPHY STUDY PROCESS

The article deals with the problem of formation of multiculturalism in school students by means of school courses of geography. Knowledge of Geography as a school subject is essential for development of young personality.

Students' multicultural competence contributes to formation of their preparedness for integration processes, which are happening in the world. About importance of student's multicultural education was emphasized in works of many foreign and domestic geographers and educators who reaserched the problem of school Geography. The world pedagogical ideas are actively developing the general strategy of multicultural education.

Tolerance, respect and understanding between people of world different folks, their cultural cooperation and collaboration is the core and the guarantee of justice and democracy, a condition of preventing violence and wars. That is why the role of the teacher is increasing. His professional competentions are realized in the formation of the young personality of Ukrainian society citizen and features of its national identity as a carrier of national culture and citizens of Europe and the world.

That's all creates conditions for students to assimilate basic values and cultural peculiarities (physical, spiritual, normative) of the world folks as valuable, unique part of common human culture. In addition it requires developing of ability to observe, analyze, synthesize, formulate and solve multicultural tasks, implement the rules of living side by side in multicultural environment. There is a constant opportunity in Geography classes to emphasize for students that in our globalized world we all are becoming now participants of society changes. Quality of these transformations and changes depends on us, and without multiculturalism and tolerance it is impossible to realize them.

Keywords: *multiculturalism, identity, Geography school courses, knowledge, competitions.*

Стаття надійшла до редакції 27.10.2014 р.

Паламарчук Л.Б. Проблеми формування полікультурності учнів у процесі вивчення географії / Л.Б.Паламарчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка [Текст], Вип.122 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів: ЧНПУ, 2014. – С. 192- 196. (Серія: Педагогічні науки).